

Otto Friedrich Bollnow, ΤΟ ΠΝΕΥΜΑ ΤΗΣ ΑΣΚΗΣΗΣ*

III. Η πράξη ως «τόπος» της άσκησης

[π. 38-43]

1. Γνώση και ικανότητα

Για να ορίσουμε τον ανθρωπολογικό «τόπο» της άσκησης, θέτουμε αρχικά το ερώτημα, πότε είναι απαραίτητη γενικά μια άσκηση στην ανθρώπινη ζωή και ιδιαίτερα μέσα στο μάθημα. Η άσκηση είναι ένας τρόπος μάθησης, αλλά από την άλλη πλευρά δεν χρειάζεται κάθε μάθηση μια άσκηση. Η μάθηση γίνεται αρχικά ως γνωριμία [Kennen-Lernen] πραγμάτων και λέξεων, με μάθηση αποκτά ο άνθρωπος τη γνώση του, παίρνει «πληροφορίες» και τις αποθηκεύει στη μνήμη του. Αλλά γι' αυτό δεν απαιτείται καμιά άσκηση. Ο άνθρωπος «έχει» τις γνώσεις του, «ξέρει» τι έχει γνωρίσει. Έτσι επιτυγχάνεται ένα οριστικό αποτέλεσμα, και δεν υπάρχει τίποτα για να ασκηθεί στη συνέχεια. Αντίθετα ο στόχος είναι να διατηρηθεί σταθερά στη μνήμη η αποκτημένη γνώση, να προφυλαχτεί η γνώση από τη λήθη. Γι' αυτό είναι απαραίτητη, ειδικά στο μάθημα, η επανάληψη της διδαχθείσας ύλης (π.χ. των ιστορικών χρονολογιών ή των ξενόγλωσσων λέξεων), και αυτές οι απαραίτητες για την απόκτηση της γνώσης και παρόλα αυτά σπάνια επαρκείς επαναλήψεις ανήκουν στις πιο οδυνηρές πλευρές της σχολικής εργασίας, από τις οποίες και ξεκινήσαμε. Εδώ προκύπτει το πρόβλημα, πώς θα οργανώσουμε κατάλληλα την αποστήθιση, την «απομνημόνευση» των στοιχείων. Αυτό είναι πράγματι ένα σπουδαίο πρόβλημα, στο οποίο έχει προσφέρει σημαντικές γνώσεις η Ψυχολογία της μνήμης. Αλλά οι τέτοιες επαναλήψεις δεν έχουν σχέση με την άσκηση στο αληθινό της νόημα, όπως θα δείξουμε παρακάτω.

Κάτι παρόμοιο ισχύει όταν πρόκειται να συλλάβουμε κάποια έλλογη συνάφεια ή να κατανοήσουμε ένα μαθηματικό θεώρημα. Εδώ πρόκειται για μια κατανόηση νοήματος, που έρχεται στον άνθρωπο σαν αστραπιαία λάμψη. Αυτή παραμένει εξ ολοκλήρου στη διάθεση μας, εφόσον αποκτηθεί μια φορά, και δεν χρειάζεται να αποκτηθεί με συστηματική άσκηση, βήμα προς βήμα. Σ' αυτό το συμβάν αντιστοιχεί από την πλευρά του εκπαιδευτικού μια «αφύπνιση» αυτής της κατανόησης, μια αφύπνιση [38/39] ως αιφνίδιο και αναγκαστικά ασταθές γεγονός δεν προσφέρεται γι' σταδιακή ενάσκηση¹.

Άσκηση απαιτείται πολύ περισσότερο εκεί και μόνο εκεί όπου πρόκειται για μια πρακτική δεξιότητα, στην οποία ο ίδιος ο άνθρωπος πρέπει να εκπαιδευθεί. Τέτοιες δεξιότητες αφορούν την κυριαρχία του σώματος, ιδιαίτερα στον αθλητισμό, ή αφορούν τη χειρωνακτική εργασία, όπως είναι το πριόνισμα, το πλάνισμα, το λιμάρισμα κλπ., αλλά και αντίστοιχα τις πνευματικές δεξιότητες. Αριθμητικές πράξεις π.χ. πρέπει να εξασκηθούν, ώσπου να εμπεδωθούν. Ακόμα και η ικανότητα κρίσης είναι, σύμφωνα με τον Καντ, «ένα ταλέντο που δεν διδάσκεται καθόλου, αλλά χρειάζεται μόνο να ασκηθεί»². Και ο Κροθ επιβεβαιώνει σχετικά: «Δεν υπάρχει καμιά δραστηριότητα μέσα στη ζωή, από τις βιολογικές λειτουργίες έως τις εξωτερικές του χαρακτήρα, που δεν θα μπορούσε να γίνει προσιτή με την

* Die Seitenzahlen des Erstdrucks sind in [...] in den fortlaufenden Text eingetragen.

¹ Σύγκρ. Otto Friedrich Bollnow, «Erziehung als Erweckung. Zur Pädagogik Eduard Sprangers», in: *Festschrift für Gerhard Frey zum 60. Geburtstag*, εκδ. Από τον Β. Kanitscheider, Innsbrucker Beiträge zur Kulturwissenschaft, τόμ. 19, Innsbruck 1976, σελ. 143-152.

² Immanuel Kant, *Kr. d. r. V.*, B 172.

άσκηση»³. Επομένως συνοψιστικά: η γνώση μπορεί να διδαχτεί και η κατανόηση μπορεί να αφυπνιστεί. Και στις δύο περιπτώσεις η άσκηση δεν είναι ούτε δυνατή ούτε αναγκαία. Αντίθετα η άσκηση είναι απαραίτητη εκεί όπου πρόκειται για μια ειδική ικανότητα, που πρέπει ο άνθρωπος να αποκτήσει.

Ο Wolfgang Kroug, ένας ψυχοθεραπευτής λίγο προσεγμένος από τους φιλοσόφους, αντιπάρθεσε με έναν γλωσσικά πολύ εκλεπτυσμένο τρόπο την ικανότητα ως πρακτική επιδεξιότητα, στη γνώση ως θεωρητική επιδεξιότητα, και στη συνέχεια έκανε λόγο για την αποκτώμενη ικανότητα ως «γνωσιακή ικανότητα» [Erkōnntnis] διακρίνοντάς την από τη θεωρητική γνώση⁴. Για να αποφύγουμε τον κάπως σκληρό γλωσσικό νεοτερισμό, θα μιλάμε απλούστερα για γνώση [Wissen] και ικανότητα [Kōnnen], η οποία στον προφορικό λόγο δύσκολα θα μπορούσε να διαχωρισθεί από την εκμάθηση [Erkenntnis], για να φανερώσουμε έτσι τη βασική πόλωση που υπάρχει ανάμεσα στη θεωρητική και στην πρακτική συμπεριφορά. Σ' αυτήν αντιστοιχεί μέσα στη μεσαιωνική παρά- [39/40] δόση η σχέση μεταξύ της scientia και της ars, της επιστήμης και της τέχνης (με το παλαιό αρχέγονο νόημα), στην οποία οφείλουμε να επανέλθουμε μέσα από την προοπτική της Διδακτικής. Αναφορικά με την εκπαίδευση μπορούμε να προσδιορίσουμε αυτή τη σχέση με έναν πρώτο, προσωρινό τρόπο, λέγοντας ότι η γνώση πρέπει να αποτυπώνεται [eingepřagt werden] ενώ η ικανότητα πρέπει να ενασκείται [eingēibt werden]. Αυτή η διάκριση είναι καθοριστικής σημασίας για την κατανόηση της άσκησης, και πρέπει στα επόμενα να διατηρηθεί με πολλή αυστηρότητα.

2. Ο διαχωρισμός των θεμάτων

Ένα μεγάλο μέρος της σύγχυσης γύρω από την άσκηση φαίνεται να προέρχεται από το γεγονός ότι δεν διακρίνουν ικανοποιητικά τις δύο περιοχές της γνώσης και της ικανότητας, καθώς και από το γεγονός ότι στην περιοχή της γνωσιακής μάθησης γίνεται λόγος για άσκηση. Γι' αυτό, όσα πραγματεύεται η βιβλιογραφία της Διδακτικής κάτω από τον όρο «άσκηση», δεν αφορούν καθόλου την άσκηση με το στενό νόημα που τονίζουμε εδώ, αλλά αφορούν κυρίως την απόκτηση γνώσης στη θεωρητική περιοχή. Όσο σημαντική είναι η εκτεταμένη έρευνα της θεωρίας της μάθησης σ' αυτόν τον χώρο, τόσο άκαρπη παραμένει για εμάς, που ασχολούμαστε με την αληθινή προβληματική της άσκησης. Έτσι π.χ. στη γνωστή, με πολλές εκδόσεις διαδεδομένη συνοπτική εργασία του Klaus Foppa «Μάθηση, μνήμη, συμπεριφορά. Αποτελέσματα και προβλήματα της Ψυχολογίας της μάθησης»⁵, σε εκτενές κεφάλαιο για την άσκηση παράλληλα με το διεξοδικά αναπτυσσόμενο θέμα της απόκτησης γνώσης, η απόκτηση πρακτικών δεξιοτήτων εκτίθεται με πολλή συντομία και χωρίς σαφή διάκριση από τη γνωσιακή μάθηση. Επίσης ο Manfred Bōnsch, ο οποίος σε άλλα κείμενα αποκλίνει από τον Foppa, περιορίζει την άσκηση στη διαμόρφωση δεξιοτήτων⁶, σε μια σύντομη καταγραφή της βιβλιογραφίας σχετικά με την άσκηση (1976)⁷ αναφέρει εκτός [40/41] από την εργασία του Odenbach, που εξετάστηκε ήδη διεξοδικά, εργασίες μόνο από τη γνωσιακή περιοχή.

³ Παράθεμα στο βιβλίο του Odenbach, σελ. 21.

⁴ Wolfgang Kroug, σύγκρ. τα βιβλιογραφικά στοιχεία στο κεφ. IV, σημ. 5.

⁵ Klaus Foppa, Lernen, Gedächtnis, Verhalten. Ergebnisse und Probleme der Lernpsychologie, 9η έκδοση, Köln und Berlin 1975, σελ. 147-200

⁶ Bōnsch, όπ.π. σελ. 149.

⁷ Manfred Bōnsch, «Literaturbericht zum Thema: Üben und Wiederholen», Westermanns Pädagogische Beiträge, 28. Jahrg. 1976, σελ. 649-653.

Θα πρέπει λοιπόν να δεχτούμε το γεγονός ότι για τον χώρο που μας απασχολεί εδώ, την άσκηση ως απόκτηση μιας ικανότητας, δεν υπάρχει — όσο μου είναι γνωστό — καμιά αξιόλογη νεότερη έρευνα, και άρα είμαστε αναγκασμένοι να στραφούμε προς αυτή την περιοχή με δικούς μας συλλογισμούς.

Αυτή η σύγκυση και η αδιάκριτη χρήση της λέξης «άσκηση» δεν είναι όμως εντελώς τυχαία. Εξηγείται σε κάποιο βαθμό από το γεγονός ότι στο σχολικό μάθημα εμφανίζονται ανάλογες δυσκολίες και για τις δύο περιοχές, ωστόσο όχι οι ίδιες δυσκολίες. Είναι κοινή η ανάγκη, και για τις δύο περιπτώσεις να ανατρέξουμε στο παρελθόν, δηλ. στην επανάληψη, όταν δεν ευδοκούν οι προσπάθειες και δεν υπάρχει σίγουρα παρευρισκόμενη γνώση. Κοινή είναι επιπλέον η φορτική, η πληκτική ενέργεια μιας τέτοιας επαναφομοίωσης εκείνου, που πίστευε κανείς ότι είχε ήδη κυριαρχήσει.

Αλλά το είδος της επανάληψης στις δύο περιπτώσεις είναι ουσιαστικά διαφορετικό. Όταν γνωρίζουμε, πρέπει να εμπεδώσουμε αυτό που διολίσθησε από τη μνήμη, πρόκειται δηλαδή για επανάληψη εκείνου που είχε ήδη κάποτε συνειδητοποιηθεί. Η γνώση λοιπόν δεν βελτιώνεται (στις γνώσεις δεν υπάρχει τίποτα να βελτιώσουμε, αλλά το πολύ να συμπληρώσουμε και να διευρύνουμε, και αυτό πάλι δεν είναι θέμα επανάληψης), αλλά εμπεδώνεται εκ νέου και πιο σίγουρα. Όπως είπαμε, αποτυπώνεται πιο σταθερά. Αντίθετα με την άσκηση μιας δεξιότητας πρόκειται να βελτιωθεί σταδιακά μια ημιτελής ακόμα επίδοσή-με το νόημα αυτό πρόκειται για ενάσκηση της επίδοσης, μέχρι να γίνει κτήμα. Και όπως κατά την αποτύπωση η προσοχή στρεφόταν προς το υλικό που επρόκειτο να αποτυπωθεί, στη δεύτερη περίπτωση η προσοχή στρέφεται προς την ορθή εκτέλεση της άσκησης. Αν δεν διαχωρισθούν αυστηρά αυτοί οι δύο στόχοι, δυσχεραίνεται η πρόσβαση στην ταιριαστή κατανόηση της αληθινής άσκησης.

Αλλά όσο σημαντικό είναι να διακρίνουμε εννοιολογικά με σαφήνεια τις διαδικασίες, άλλο τόσο πρέπει αφετέρου να σκεφθούμε ότι αυτές διαπλέκονται στη συνέχεια κατά έναν πολύ πολύπλοκο τρόπο. Ήδη η ικανότητα αυτοδύναμης απόκτησης γνώσης πρέπει πρώτα να εξασκηθεί, και στη συνέχεια απαιτούνται για την επιστημονική γνώση δεξιότητες, τις οποίες πρέπει κανείς να ενασκήσει, όπως τις στοιχειώδεις πράξεις υπολογισμού στα Μαθηματικά. Όμως εδώ έχουν μόνο βοηθητικό χαρακτήρα: [41/42] έχουν καθιερωθεί για να υπηρετούν τη διαδικασία της γνώσης. Και έτσι ακριβώς κάθε τέχνη (με την πιο πλατιά έννοια) και κάθε χειρωνακτική εργασία απαιτεί όχι μόνο μια ειδική ικανότητα, αλλά και ορισμένες γνώσεις που είναι αναγκαίες για την εξάσκηση, μόνο που σ' αυτή την περίπτωση η γνώση έχει πάλι μόνο υπηρετική λειτουργία. Αλλά αυτό το ερώτημα σχετικά με την κοινή ενέργεια των δύο λειτουργιών τότε μόνο μπορεί να αντιμετωπισθεί εύστοχα, όταν πρωτίτερα διασαφηνισθεί και ερευνηθεί η ιδιοτυπία του.

3. Ένα παράδειγμα: η ικανότητα κρίσης

Θα διασαφηνίσουμε τη σχέση ανάμεσα στη γνώση και στην ικανότητα, με το Καντιανό παράδειγμα της ικανότητας κρίσης, το οποίο ήδη αναφέραμε. Σύμφωνα με τον Καντ η ικανότητα κρίσης είναι «το να είσαι σε θέση να υπαγάγεις σε κανόνες, δηλ. να διακρίνεις, αν κάτι είναι σύμφωνο με ένα δεδομένο κανόνα»⁸, και ο Καντ λέει ότι αυτό «είναι ένα ιδιαίτερο ταλέντο, το οποίο δεν μπορεί σε καμιά περίπτωση να διδαχθεί, αλλά μόνο να ασκηθεί».⁹

⁸ Kant, *Kr. d. r. V.*, B 171.

⁹ Kant, *Kr. d. r. V.*, B 172.

Στην *Ανθρωπολογία από πραγματική άποψη* ο Καντ εξηγεί τούτο ακόμα εκτενέστερα: «Ο φυσικός νους μπορεί ωστόσο με τη διδαχή να εμπλουτισθεί με πολλές έννοιες και να εφοδιασθεί με κανόνες· αλλά η δεύτερη διανοητική δύναμη, δηλαδή αυτή της διάκρισης, κατά πόσο μια περίπτωση εντάσσεται στον κανόνα ή όχι, η ικανότητα κρίσης (*judicium*), δεν μπορεί να διδαχθεί, αλλά μόνο να ασκηθεί· γι' αυτό η ανάπτυξη της ονομάζεται ωρίμανση και φρόνηση, που δεν έρχεται αν δεν παρέλθουν χρόνια»¹⁰.

Σημαντική είναι εδώ για τη δική μας έρευνα η αντίθεση μεταξύ «διδάσκειν» και «ασκείν». Μια επιστήμη μπορεί με τη διδασκαλία να μεταδοθεί. Στην περιοχή της χρησιμοποίησης του νου η άσκηση θα ήταν μια ανώφελη προσπάθεια. Όποιος όμως έχει μάθει την επιστήμη και είναι σε θέση κάτω από ορισμένες συνθήκες να την διδάξει (π.χ. ως πανεπιστημιακός καθηγητής), δεν είναι παρόλα αυτά ακόμα σε θέση να χρησιμοποιήσει αυτή [42/43] την επιστήμη ως γιατρός, δικαστής ή πολιτικός. Όποιος κατέχει τη θεωρία, δεν μπορεί κιόλας να την χρησιμοποιήσει στην πράξη. Αύτη η γνωστή πραγματικότητα βρίσκει εδώ τη θεμελίωσή της: διότι η εξάσκηση της πράξης είναι μια τέχνη, που δεν αποκτάται με κανέναν είδους διδασκαλία, αλλά μόνο με άσκηση. Η ορθή κρίση δεν μπορεί να επιτευχθεί με κανέναν είδους ευφυή προσπάθεια. Απαιτεί τακτ, ικανότητα ενορατικής σύλληψης των συναφειών. Αυτό μπορεί να το μάθει κανείς, εφόσον δοκιμάζει πάντα νέα παραδείγματα, διότι τούτο είναι, λέει ο Καντ, «η μοναδική και μεγάλη χρησιμότητα των παραδειγμάτων, ότι οξύνουν την ικανότητα κρίσης»¹¹. Αυτό όμως απαιτεί τον χρόνο του, και κατ' αυτό το μέτρο η ικανότητα κρίσης απαιτεί «ωρίμανση» και δεν έρχεται «πριν περάσουν χρόνια».

Αυτή η διάκριση αφορά γενικά τη σχέση μιας επιστήμης προς τη δεξιότητα, την ικανότητα να την χρησιμοποιείς ορθά στην πράξη. Αυτό απαιτεί τη μετάβαση σε μια εντελώς άλλη μορφή σκέψης, που σύμφωνα με την εμπειρία δύσκολα συμβαίνει σε έναν καθαρά θεωρητικό στοχαστή. Ας σημειωθεί ευκαιριακά ότι έτσι εξηγείται η μεγάλη αντιπάθεια κατά των «υποβολιμαίων προβλημάτων» στα Μαθηματικά. Αυτά τα προβλήματα δεν λύνονται μόνο με μια καλά μαθημένη μέθοδο, αλλά προαπαιτούν τη γνώση, ποιο από τα μαθηματικά θεωρήματα που διατίθενται είναι κατάλληλο για τη συγκεκριμένη περίπτωση. Και αυτό ακριβώς είναι η λειτουργία της ικανότητας κρίσης. [43/44]

¹⁰ Immanuel Kant, *Werke*, hrsg. von Ernst Cassirer, Berlin 1922/23, τόμ. VII, σελ. 87, σύγκρ. τόμ. VI, σελ. 357-8

¹¹ Kant, *Kr. d. r. V.*, B 173.